

In Memoriam: Joaquim Cabeza, Joan Vilà, Montserrat Cuxart

Aquest tràgicament inoblidable any 2020 deixa la Societat Catalana de Geografia sense tres persones que van dedicar molts anys de la seva vida a col·laborar en el bon funcionament de la nostra institució. Per ordre de decés: Joaquim Cabeza (12 de març), Joan Vilà-Valentí (23 d'agost) i Montserrat Cuxart (21 d'octubre). La Covid-19 va ser, quan no la causa directa, sí un factor que va coadjuvar a l'empitjorament del seu estat de salut.

Joaquim Cabeza i Valls (1924-2020) va ser vocal de la Junta de Govern de la SCG entre 1983 i 2000.¹

Joan Vilà-Valentí (1925-2020) va ser delegat de l'IEC a la Junta de Govern de la SCG entre 2002 i 2017.²

Montserrat Cuxart i Tremps (1949-2020) va ser membre de la Junta de Govern de la SCG entre 1986 i 2010 (tresorera des de juny de 1991) i, en deixar reglamentàriament la Junta el juny de 2010, romangué fins a l'actualitat com a membre del Consell editor de *Treballs de la SCG*.³

La Junta de Govern de la SCG i el Consell editor de *Treballs* expressen la seva tristesa davant aquestes pèrdues i volen transmetre a les respectives famílies el seu condol més sincer.

La darrera assemblea de la SCG va aprovar redenominar el premi que atorga al millor treball de recerca geogràfic de batxillerat, dedicant-lo a Joan Vilà-Valentí. La seva aportació a la Geografia no precisa presentacions i sens dubte, quan les circumstàncies sanitàries ho permetin, el fundador del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona rebrà l'homenatge que es mereix i *Treballs de la SCG* se'n farà oportunament ressò i publicarà els textos que se'n derivin.

Tanmateix, en aquest moment pertoca glossar les figures, cabdals en la governació de la Junta de la nostra Societat durant molt de temps, de Joaquim Cabeza i Montserrat Cuxart. Ho fa concretament Enric Bertran, qui va compartir il·lusions i treballs de la SCG amb tots dos durant molts anys.

1. <https://scg.iec.cat/Scg7/Scg71C/IS71C0152.htm>

2. <https://scg.iec.cat/Scg7/Scg71V/IS71V0097.htm>

3. <https://scg.iec.cat/Scg7/Scg71C/IS71C0246.htm>

Foto: gentilesa de Marra Vilà

El Dr. Vilà-Valentí, fotografiat per la seva filla, amb el darrer llibre publicat per la SCG i la semblança biogràfica sobre Pau Vila que ell mateix va escriure per a l'IEC (2006).

Joaquim Cabeza i Valls (Barcelona, 1924 – 2020)

Si enfileu la carretera que per la vall de Bianya fa cap a Sant Joan de les Abadesses, hi trobareu el túnel de Collabós, una infraestructura que fa cosa de vint-i-cinc anys va representar una gran millora en les comunicacions entre la Garrotxa i el Ripollès, fins aleshores servides per estretes carreteres amb giragonses. Doncs bé, aquesta obra pública de prop de dos quilòmetres s'anomenà inicialment túnel de Capsacosta, cosa que va generar un encès debat sobre el nom de la foradada. Un dels qui va posar la banya en aquest afer fou el nostre consoci Joaquim Cabeza i Valls, que esmerçà temps i esforços a demostrar la idoneïtat de la denominació túnel de Collabós, que és el topònim de la serra que forada. Aquesta iniciativa ens serveix per apuntar una de les virtuts de Joaquim Cabeza, la tenacitat, que no hem de confondre amb la tossuderia. Mirarem de demostrar aquest tret del seu caràcter mitjançant un repàs de la seva vida.

A Joaquim Cabeza li agradava d'explicar que havia anat a estudi abans de la guerra, perquè això volia dir que havia tingut mestres de la República i que n'havia rebut una instrucció més avançada que la que es va haver de patir temps a venir. A ell, que vivia al carrer d'Avinyó, li tocava d'anar al Grup Escolar Baixeres. I allí hi ensenyava Carme Simó, la mare de Lluís Casassas i Simó, esclar. Cabeza sempre en parlava com la seva mestra, ensems que recordava Josep Parunella, a qui retrobà a la Societat Catalana de Geografia. La contesa bèl·lica i els temps que vingueren, però, representaren un sotrac en la seva formació. L'economia familiar el va empènyer a treballar i va triar la feina de fuster, una professió que exercí durant tota la seva vida laboral i que va acabar per donar fruits geogràfics, com es veurà ratlles a venir.

Mentre feia d'aprenent, Joaquim Cabeza es formà i es titulà com a mestre artesà en ebenisteria i decoració, i més endavant va treure temps per estudiar pel seu compte allò que era la seva afició intel·lectual, la geografia i la història de Catalunya. Amb ferma voluntat autodidacta va guanyar prou competència per fer-se càrrec –durant més de vint anys!– de les classes de geografia física que s'impartien a la Unió Excursionista de Catalunya (UEC), resultat de les quals és el seu llibre *Geografia de Catalunya. Aspecte físic*, publicat per l'Arxiu Bibliogràfic Excursionista de la UEC. Al pròleg,⁴ Josep Iglésies el defineix així: “L'autor no és un pedagog professional, però, endut pel seu zel i entusiasme, s'ha trobat arrossegat per la conveniència de transformar-se en mestre ocasional i haver de transferir a altres excursionistes uns coneixements adquirits en el sempitern trescar dominical amb la motxilla a l'esquena”.

I és que en Cabeza era un excursionista de la vella escola, d'aquells empas-sacamins que concebien l'excursionisme com un mitjà per conèixer el país

4. Disponible en línia a l'*Obrador Obert*: <https://scg.iec.cat/Scg9/Scg91/S9102242.htm>

que estimaven i que sentien la necessitat de fer-lo estimar als altres. Es va afiliar a la UEC en 1944, i hi va practicar el muntanyisme i l'alpinisme, amb uns esquís de fusta que s'havia fabricat al taller i que vam veure exposats a casa seva. Va pujar a centenars de cims i va arribar a fer el del Montblanc, en una època en què no s'hi havia de demanar tanda. Les seves inquietuds culturals van deixar empremta com a ànima dels cursets d'Iniciació

Foto: gentilesa d'Arнау Cabeza

Joaquim Cabeza (el segon per la dreta)
al cim del Comaloforno (3.033 m),
el 14 d'agost de 1949

Excursionista de la UEC i també com a organitzador dels cursos d'història de Catalunya impartits per Miquel Coll i Alentorn,⁵ així com en la seva fidelitat a Òmnium Cultural, al Cercle Sardanista i al Foment de la Sardana. Pel seu catalanisme militant, com no podia ser altrament durant el franquisme, al Joaquim li va tocar el rebre.

Del gran nombre d'excursions fetes per Joaquim Cabeza (en va dur un fitxer, teclerat de bon matí amb una màquina d'escriure, el so de la qual devia escurçar el son de més d'un veí), en destaquem una travessia per l'alt Pallars i l'Aran, l'agost de 1949, per allò que se'n derivà: la denúncia interposada pel Frente de Juventudes per les anotacions fetes als llibres-registre del Besiberri nord i en altres cims de la serra de Tumeneia, on:

“los ‘heroicos’ montañeros [la seva colla] ... apostrofan el nombre de España y ensalzan “la patria del habla y las costumbres y la que se lleva en el corazón al nacer” inscribiendo en sendas tarjetas preparadas de antemano, las más selectas estrofas de la canción de *Els Segadors* ... como exponente de la labor patriótica (?) que en todo momento realizan estos individuos.”

Si això ara pot fer riure a algú, que pensi només que es va resoldre judicialment amb una acusació de propaganda il·legal i un règim de llibertat condicional durant prop d'un parell d'anys, amb l'obligació de presentar-se a comissaria amb regularitat. I, el que més li va doldre a Joaquim Cabeza, amb l'expulsió 'perpètua' de la Federación Española de Montañismo i, de retruc, de la Unió Excursionista de Catalunya, per “conducta antideportiva en el Pirineo Catalán” (sic). La sanció esportiva no li va ser aixecada fins al cap de vuit anys. El seu reingrés a la UEC data de 1960. La seva rehabilitació per part de la Federación

5. Vegeu: JOAQUIM CABEZA i VALLS (1991) *Història dels cursos d'història. Professats pel Molt Hble. Sr. Miquel Coll i Alentorn*. Barcelona: Unió Editorial.

Foto: Montse Cuxart

Joaquim Cabeza, a casa seva, explicant el procés d'elaboració del mapa de Catalunya en relleu, a diversos membres de la Junta de Govern de la SCG.

Española de Deportes de Montaña y Escalada es va produir en 2004, cinquanta-cinc anys després d'ocorreguts *els fets!*⁶

A la vista de tot plegat, s'entén que Joaquim Cabeza continués anant a la muntanya de manera *clandestina*, tal com era natural haver-ho de fer en altra mena d'activitats. En destaquem una de casolana, que durà més cinquanta anys: la construcció d'un mapa en relleu de gran format (escala 1:200.000) del Principat de Catalunya.⁷ Hi aprofità la seva destresa com ebenista per serrar teulers prefabricats tot reproduint les corbes de nivell. Com que les plaques anaven fixades les unes damunt les altres amb puntes de París, el pes de l'obra, entre una cosa i altra, va obligar a contractar una grua quan va caldre treure el mapa de can Cabeza per traslladar-lo al Centre Excursionista de Catalunya (des d'on va anar a parar, mitjançant un comodat, a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya). Sens dubte, un exemple de tenacitat, com ho va ser la seva participació en les reunions amb l'ENHÈR per aconseguir la construcció d'un camí nou al congost de Mont-rebei, perquè amb l'augment de capacitat de l'embassament de Canelles les aigües de la Noguera Ribagorçana arribaven a colgar el camí vell.

L'afició de Cabeza per la Geografia, pròpia dels muntanyencs de pedra picada, el va portar a ingressar a la Societat Catalana de Geografia (SCG), on va esdevenir un dels més significats representants de l'excursionisme clàssic,

6. Podeu llegir tota mena de detalls d'aquest afer a: Joaquim CABEZA i VALLS (2006) *Excursionisme i repressió franquista*. Barcelona: Cim edicions.

7. Vegeu: Montserrat CUXART, Enric BERTRAN i Antoni LUNA (2008) "Cartografiant la passió per la pròpia terra. La història del mapa de Catalunya en relleu (amb corbes de nivell) de Benet, Cabeza i Pessarodona (1949-2007)." Comunicació presentada al Segon Congrés Català de Geografia. *Treballs de la SCG*, núm. 65, p. 208-217. Disponible en línia: <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000070/00000063.pdf>

del costat de Francesc Gurri, Josep Llaudó o Narcís Ruca-bado i Franquesa. De conjunt amb aquest darrer, es va encarregar durant els anys noranta de l'organització de diverses sortides d'estudi de la Societat, donant-los un vernís més esportiu i el costum de sortir ben d'hora. A la SCG, Cabeza hi va ocupar una vocalia a la Junta de Govern entre 1983 i 2000, amatent sempre a mantenir la deguda relació amb el món de l'excursionisme, fidel, doncs, a l'esperit pel qual l'havia reclutat Josep Iglésies el 1973.

Font: @Correnxlaterra

El 5 de maig de 1978 Joaquim Cabeza va pujar a la tribuna de la Societat, llavors encara al Palau Dalmaes, juntament amb Agustí Jolis i Andreu Romà, dos reconeguts especialistes en guies i mapes excursionistes, per parlar de la toponímia –una de les dèries que l'acompanyà de per vida– dels mapes moderns de Catalunya. En la invitació a l'acte figura entre parèntesis, rere el títol de la conferència, una clara declaració d'intencions: “cap a uns mapes amb la toponímia correcta.” En el decurs d'aquesta sessió acadèmica, es va presentar una edició especial del mapa *Pirineos (Cap d'Aran-Pallars Sobirà)* a escala 1:50.000, que la Federación Española de Montañismo (FEM) va oferir en homenatge al Centre Excursionista de Catalunya, en ocasió del seu centenari. La toponímia del mapa havia estat esmenada per aquests tres muntanyencs.⁸

Prop de la norantena, Joaquim Cabeza va deixar la seva casa de tota la vida, al carrer d'Avinyó, i va ingressar en una residència del barri de les Corts, on el vaig visitar un parell de cops. Em va dir que no es feia gaire amb el seu company d'habitació perquè seguien horaris diferents, perquè ell es llevava ben d'hora i es posava a llegir. No em va sorprendre. En totes dues ocasions, tenia al seu costat les *Obres completes* de Miquel Coll i Alentorn, que incloïen textos sobre un curs d'història dels Països Catalans. Qui sap si potser era algun d'aquells que ell s'encarregava d'organitzar. Me'n va mostrar l'afectuosa dedicatòria de l'autor i em va dir que li plaïa en gran mesura de llegir-lo i rellegir-lo, perquè el reconfortava i l'ajudava a fer balanç de la pròpia trajectòria vital, que avaluava amb la satisfacció d'haver estat útil. Qui va conèixer i tractar Joaquim Cabeza sap que és veritat.

Enric Bertran

8. La seva participació és reconeguda en una nota, just sota la llegenda, on la FEM els agraeix l'estudi toponímic de la zona.

Montserrat Cuxart Tremps (Cornellà de Llobregat, 1949 – Sant Joan Despí, 2020)

Montserrat Cuxart era filla de pagès. La masia es deia cal Piu i era a Cornellà de Llobregat, més concretament a Cornellà *de baix* –o, com en deia la gent del lloc, senzillament *el Pla*–, en oposició a Cornellà *de dalt*, que eren les terres de secà, enlairades a la part nord del terme municipal. La Montserrat va néixer, doncs, en un entorn rural, organitzat en masos, però que no trigaria gaire a desaparèixer, tot i el testimoni persistent d'algunes masies com ara la seva. A ella li agradava d'explicar-nos la ràpida transformació que va fer de Cornellà una ciutat abocada als sectors secundari i terciari, amb una aclaparadora funció residencial, com a resultat de l'arribada massiva d'immigrants els anys seixanta del segle xx, mentre –i ara farem servir paraules seves– l'agricultura anava esdevenint una activitat residual. La Montse hi va viure tota la vida, a Cornellà de Llobregat, on participava assíduament de la vida cultural i no perdia ocasió de divulgar la seva geografia. Valgui com a prova aquest fragment d'un llibre en què participà, a principis dels noranta:

“L'actual estructura viària de Cornellà de Llobregat és constituïda per dos eixos principals que s'uneixen perpendicularment: la carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell –carrer de Rubió i Ors i carretera de l'Hospitalet–, que és l'eix de l'antic

poble-camí i que articula el sector meridional del municipi (barris Centre, Riera, Almeda, Famades i Solanes), i la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera, entorn de la qual han nascut els barris del sector septentrional del terme (el Pedró, la Gavarra i Sant Ildefons). La Rambla d'Anselm Clavé també esdevé un vial estructurant perquè enllaça els dos eixos principals de la població, els quals es refermen com a importants, ja que són utilitzats per sistema de transport públic que relaciona els barris de la ciutat i, aquesta, amb els municipis veïns i Barcelona.”⁹

Professionalment es va dedicar sempre a la docència, de primer en una escola de canalla amb necessitats educatives especials i després al segon ensenyament. Havia estudiat primerament Pedagogia i després Geografia i Història a la Universitat de Barcelona. Aquí va tenir de professor Lluís

Àlbum de Montse Cuxart

Masia de cal Piu, a Cornellà de Llobregat

9. MONTSE CUXART I TREMP (1991) “Geografia” dins: *Cornellà, una ciutat*. Cornellà de Llobregat: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona, p. 15-16.

Casassas, qui la va reclutar per a la Societat Catalana de Geografia (SCG) i en el grup del qual realitzà diversos treballs de geografia aplicada, com ara *Per la coneixença geogràfica de Catalunya* (1983) o *L'Alt Penedès, una comarca dinàmica als confins metropolitans* (1991). Va entrar a la Junta de Govern de la Societat com a vocal el 1986 i hi va romandre fins el 2010, completant divuit anys com a tesorera, càrrec en el qual succeí Vicenç Biete quan aquest va accedir a la presidència en substitució de Casassas. Val a dir que les relacions establertes a la SCG entre mestre i deixebles esdevingueren d'estreta amistat i la Montserrat va deixar en tothom una empremta profunda i un record inesborrable.

Durant tots aquests anys la participació de la Montse Cuxart en els actes organitzats per la Societat Catalana de Geografia, fossin conferències, cursets, seminaris o sortides d'estudi, va ser continuada. A més del seu interès geogràfic per dites activitats, la seva presència restava garantida com a tesorera i encarregada, per tant, d'efectuar-ne els pagaments corresponents. De la feina feta

Album de Montse Cuxart

Montse Cuxart els anys setanta

des de la junta, paga la pena de destacar la seva pertinença al Consell Editor de *Treballs de la SCG*, on s'ocupava, entre d'altres coses, de la correcció lingüística dels articles publicats en anglès i en francès, i de les traduccions al català de textos d'aquestes llengües, la primera de les quals dominava des de la seva escolarització a les Monges Franceses de Sant Feliu de Llobregat.

Un dels trets definidors del caràcter de la Montse Cuxart era el seu esperit inquiet, palès en la seva passió viatgera. No en farem la relació completa, dels llocs on va anar, però sí que parlarem d'aquells que han deixat rastre escrit, on la necessitat d'expressar dita passió es va traduir en la voluntat de deixar-ne testimoni, a la manera d'una geògrafa. Així, volem destacar els viatges de la Montse a Grècia, un país que estimava fins al punt d'aprendre a parlar i a escriure grec per tal d'atansar-se a l'ànima del poble, per mor d'establir una relació més estreta amb els seus homes i les seves dones. D'una d'aquestes estades al país hel·lènic, en teniu una esplèndida crònica, escrita de conjunt amb l'antropòloga i companya de viatge Maria Belmonte, a "Una catalana al paradís,"¹⁰ que es troba, per si algú no ho sap, a Kyparissi, a la costa oriental del Peloponès. La

10. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (2012), núm. 73, p. 121-130. També disponible en línia: Belmonte (iec.cat).

paradoxa és que Kyparissi no existeix... o sí... Bé, si en voleu treure l'entrellat, haureu de llegir l'article.

Les seves amistats ja li coneixíem prou aquesta dèria per conèixer món, oimés qui va compartir viatges amb ella i qui va tenir-la per companya en alguns dels organitzats per la Societat la Setmana Santa dels darrers vint anys.

Aquest esperit actiu la va empènyer, també, a fer diverses travesses a peu: el camí baztanès, que és un ramal secundari del Camí de Sant Jaume de Galícia; el camí dels fars, a la costa nord-occidental gallega; la travessada de l'illa d'Elba; la de la costa amalfitana i la de l'illa de Creta. Ben segur que no hi són totes,

però són aquelles que va ressenyar, en català i en grec!, amb ulls de geògrafa, ànima d'historiadora i un entusiasme contingut però encomanadís, al seu blog, *Viatges que calmen el dolor*.¹¹ I ens hem deixat pel final, a dretcient, un llibre de viatges: *El camí dels normands*.¹² Us en farem cinc cèntims, amb la indissimulada intenció d'esperonar-ne la lectura.

Estem segurs que la Montserrat Cuxart seguia aquell consell, rebel i savi, de la primera sòcia de la SCG, Aurora Bertrana, a les seves memòries: "El primer que s'ha de fer amb la vida és *viure-la* i després, si de cas, *escriure-la* amb coneixement de causa". Així entenem que va construir aquest llibre: la coneixença dels llocs és, ben probablement, de molt abans, tot i que el punt de partença se situa els anys 2010 i 2011, quan va efectuar tres viatges, a Sicília, a la Pulla i Calàbria, al sud de la Península italiana, i a Normandia. Hi va recórrer diversos indrets, seleccionats entre els més importants on els cavallers normands havien deixat prova del seu pas, durant els segles XI i XII, quan establiren un regne independent en terres de l'antiga Magna Grècia.

El camí dels normands constitueix un relat geogràfic, que para una atenció preferent als fets històrics, però sense menystenir d'altres aspectes com és ara l'arquitectura, la literatura, la cinematografia i, com no podia ser altrament, la gastronomia. Es tracta del llibre de viatges que un espera de la geògrafa, sempre amatent a oferir una visió cultural de caire global, aprofitant la diversitat d'enfocaments amb què la Geografia s'ocupa del territori. Vet aquí doncs, i a manera d'exemple, un fragment de l'obra, entre molts altres de possibles:

11. <https://viatgesquecalmeneldolor.wordpress.com/>

12. MONTSERRAT CUXART TREMP (2013). *El camí dels normands. Del mont Gargano al Mont-Saint-Michel*. Barcelona: Editorial Alrevés, 249 p.

Montserrat Cuxart amb Vicenç Biete, el maig de 2008,
quan el Segon Congrés Català de Geografia

“A mig matí vaig sortir de Morano Calabro i vaig prendre la carretera que s’enfila pels vessants meridionals de la muntanya. Gosaria dir que el Pollino és el massís més espectacular del sud d’Itàlia. A cavall entre la Basilicata i la Calàbria i amb altituds que superen els dos mil metres ... Aquesta muntanya de natura salvatge ha estat durant segles de difícil accés ... Té un poblament poc dens i les carreteres són escasses, cosa que ha provocat el seu isolament ... Vaig passar per indrets emmarcats per l’aspra dels cims rocosos, per dolines i avencs ... Em vaig encantar guaitant paisatges modelats per l’home de prats ocupats aquí i allà per garbes de farratge i animals pasturant, ondulacions que recobreixen altiplans a vuit-cents metres d’altitud, banyats per la llum gairebé celeste d’aquella hora...

Ja des de l’edat mitjana ha estat una terra d’acollida per a pastors i pagesos enviats pels monestirs i els feudataris per a conrear terrenys inhòspits i van ser els nous arribats que van fundar poblets agrupats als altiplans. I són aquests poblets els que van acollir els albanesos cristians que havien fugit del seu país quan va ser envaït pels turcs. Aquests immigrants mantingueren el seu mode de vida i les seves tradicions han restat intactes fins a la creació de carreteres durant la dècada dels anys trenta del segle xx... D’ençà dels cinc segles del seu èxode, els habitants albanesos del sud d’Itàlia honoren la seva memòria i les seves gestes. Aquesta població parla italià però entre ells s’expressa en arbënesh, la llengua dels seus avantpassats.¹³

Si hem triat aquesta cita, on la Geografia marida amb la Història, és perquè ens fa pensar en la Montse Cuxart trescant per aquests indrets rurals del *mezzogiorno* dels quals ens parlava amb l’enardiment de qui s’hi havia enamorat. Convençuda que, com més viatjava, més necessitat de llibertat sentia. I perquè ens permet d’afigurar-nos-la, farta de confinaments pandèmics, altre cop de viatge. Lliure. Només un altre cop.

Enric Bertran

13. *Op. cit.*, p. 134-135.